Materijalno i nematerijalno kulturno naslijedje Makedonaca u Crnoj Gori

Iznijeti stavovi ili sadržaj projektnih aktivnosti su isključivo odgovornost autora i/ili izdavača i nužno ne izražavaju stavove Fonda za zaštitu i ostvarivanje manjinskih prava.

Projekat "Materijalno i nematerijalno kulturno nasljeđe Makedonaca u Crnoj Gori" je realizovan uz podršku Fonda za zaštitu i ostvarivanje manjinskih prava Crne Gore

Crna Gora i Makedonija dvije su male zemlje na Balkanu, sa različitim, a opet veoma sličnim istorijskim putem- vječne borbe za slobodu i opstanak među surovim planinama, siromašnim predjelima, u teškim životnim uslovima. Obije ove države kulturno i istorijski su veoma bliske, njihove sudbine kroz vjekove bile su isprepletane- od grčkih polisa, do pravoslavnih manastira, borbe protiv turskih osvajača i naposlijetku preporoda u XX vijeku, kada su kroz narodnooslobodilačku borbu obije stekle status republika u okviru veće zajednice jugoslovenskih naroda.

NVU "VARDAR-MKD"
Projekat podržao Fond za zaštitu i ostvarivanje manjinskih prava Crne Gore

A opet, iako su uvijek bile dio istog kulturnog i istorijskog podneblja, Makedonija i Crna Gora rijetko su imale direktnih kontakata, njihove veze bile su više posredne, kroz zajedničke interese, prijatelje i neprijatelje, sličnu sudbinu koju su kao male balkanske države dijelile.

Kada govorimo o prisustvu Makedonije i Makedonaca u Crnoj Gori, ne može se nažalost ispričati koliko bi se željelo. Niti je mnogo Crnogoraca odlazilo za Makedoniju, još je manje Makedonaca dolazilo u ove krajeve. Naprosto, dolazeći iz dvije izolovane, male, nerazvijene zemlje, bez velikog političkog uticaja na šira dešavanja, i Makedonci i Crnogorci gravitirali su ka drugim, većim sredinama, gdje su tražili bolje uslove za život i napredak.

Međutim, daleko je od istine da veza između dvije države i dva naroda nije bilo. One su se razvijale i prožimale kroz kulturne uticaje, diplomatske aktivnosti, a u dvadesetom vijeku i doseljavanja karijernih ljudi u ove sredinu, posebno otkad su i Crna Gora i Makedonija potpale pod isti, jugoslovenski prostor.

Konekcije između Makedonije i Crne Gore možemo pratiti od antičkih vremena, kada su ovi prostori bili dio starogrčke civilizacije i sfere interesa, nastavljajući dalje kroz srednji vijek kada je Vizantija Balkanom širila politički, kulturni, ali i vjerski uticaj, od borbi za oslobođenje i nacionalnih preporoda u XIX i XX vijeku, pa sve do danas, kada se veze između ova dva Naroda zasnivaju na prijateljskim odnosima, ekonomskom, političkom, kulturnom i naučnom povezanošću.

Tokom istorije, na prostorima današnje Makedonije i Crne Gore smjenjivali su se različiti državni entiteti, uključujući Primorsku Iliriju, Duklju, Zetu i Crnu Goru. Proučavanje kontinuiteta makedonskog i crnogorskog književnog razvoja otkriva bogatstvo helenističkih, klasično-makedonskih, rimolatinskih, vizantijsko-hrišćanskih i staroslovenskih stvaralačkih tradicija, koje otkrivaju mnogo više od književnih spona- te su spone među narodima koji su živjeli na ovim prostorima i kulturne i političke i civilizacijske. Kroz promatranje književnih veza, može se lako uvidjeti i kakve su bili političke veze i prilike na Balkanu, u različitoj istorijskoj epohi.

NVU "VARDAR-MKD"
Projekat podržao Fond za zaštitu i ostvarivanje manjinskih prava Crne Gore

Na razvoj književnosti oba naroda duboko su uticali politički uslovi i dominacija određene civilizacije u datom trenutku.

Makedonska književna istorija razvila se na drevnomakedonskom stvaralačkom nasljeđu unutar helenističkog, rimskog i vizantijskog konteksta, kao i iz južnoslovenske i ruske književne tradicije. Na sličnim principima se razvijala i crnogorska rana književnost, koja se može pratiti od kasnohelenističke, klasičnomakedonske, do slovenske.

Makedonski profesor književnosti i istorije književnosti Ilija Velev među najistaknutijim je akademskim radnicima koji su svoja istraživanja posvetili proučavanju veza između Makedonije i Crne Gore. On je pratio poveznice između istorije makedonske i crnogorske nacionalne književnosti i njihovih duhovnih tradicija predstavljaju neraskidive djelove kulturnog razvoja Balkana.

Književne i duhovne veze između Makedonije i Crne Gore treba razmatrati dvosmjerno: do i od međaša sredinom IX vijeka, kada su postavljeni razvojni periodi „predistorije“ i „istorije“ makedonske ili crnogorske književne tradicije. Našu pažnju s obzirom na predmet istraživanja koji je ilustrovan i u naslovu ovog rada, posvećujemo makedonsko-crnogorskim književnim vezama u srednjovjekovnim duhovnim i kulturno - istorijskim procesima – odnosno period afirmacije slovenske civilizacije, kulture i pismenosti, pa zaključno sa javljanjem prosvjetiteljstva od XVI do XVIII vijeka i buđenja narodnih preporoda u XIX vijeku.

NVU "VARDAR-MKD"
Projekat podržao Fond za zaštitu i ostvarivanje manjinskih prava Crne Gore

Istorijske poveznice u duhovnom i kulturnom kontekstu Makedonije i Crne Gore odvijale su kroz procese slovenizacije i hristijanizacije, koji su dobili istorijski legitimitet između VIII i IX vijeka. Ključni trenutak u afirmaciji slovenske kulture i civilizacije dogodio se sredinom IX vijeka, kada je slovenska pismenost dobila priznanje kroz rad misionara, braće iz Soluna, Ćirila i Metodija.

Ovaj proces bio je pokrenut iz dva centra – Rima i Konstantinopolja – a njegova specifična dinamika odrazila se na razlike u kulturnim pravcima Makedonije i Crne Gore. Misija solunske braće doprinijela je kulturnom i duhovnom jedinstvu slovenskog svijeta, razvoju slovenskog bogosluženja i pismenosti, uključujući tu i područje Duklje, gdje su dotad benediktinci imali značajnu ulogu u hristijanizaciji i razvoju slovenske pismenosti. Iako je dominantno gravitirala ka Rimu, srednjovjekovna Duklja postepeno se uključuje u slovenski duhovni i kulturni tok, koji je već uveliko bio dominantan na teritoriji današnje Makedonije.

U srednjovjekovnom periodu, makedonsko-crnogorske veze takođe se se razvijale u ekonomskom pravcu, jer se roba s jednog kraja Evrope na drugi, iz jedne civilizacije u drugu, rimske u vizantijsku, prenosila preko puteva koji su presijecali Balkan, prije svega preko rute Via Egnatia, koja je povezivala Italiju sa Makedonijom, a išla preko teritorije današnje Crne Gore, tadašnje Duklje, pa su tako ovi prostori bili dio jedne šire trgovinske razmjene.

Veze između Makedonije i Duklje, države koja je u srednjem vijeku obuhvatala teritoriju današnje Crne Gore, dostigle su svoj puni kapacitet krajem X i početkom XI vijeka, u period vladavine cara Samuila (976–1014) i dukljanskog kneza Vladimira (989–1016).

NVU "VARDAR-MKD"
Projekat podržao Fond za zaštitu i ostvarivanje manjinskih prava Crne Gore

Osvajanje Duklje od strane Samuila 998. godine prekinulo je njen politički integritet, ali je istovremeno omogućilo širenje slovenske civilizacije i kulture, uz snažan uticaj Ohridske književne škole. U Dukljí su tada počeli da se formiraju skriptorski i književni centri, gdje su prepisivani bogoslužbeni tekstovi prema uzorima iz Ohrida.

Nakon propasti Samuilove države 1018. godine i ponovne uspostave vizantijske vlasti, makedonsko-crnogorske kulturne veze su oslabile, ali njihovo nasljeđe ostalo je temelj za buduće kulturne i književne razmjene.

Posebnu ulogu u tome imao je kult kneza Vladimira, koji se nakon njegove smrti 1016. Godine proširio u Makedoniji, Dukljí i Albaniji. Vladimir je ubrzo poslije smrti kanonizovan, a njegov kult se razvijao kroz hagiografiju, freskoslikarstvo, ikonopis i književnost. Srednjovjekovni izvori ("Kraljevstvo Slovena", odnosno "Ljetopis Popa Dukljanina") pamte Vladimira kao dobročinitelja, koji je za života zaslužio epitet sveca, pa nije čudno što je kanonizovan nakon svoje tragične smrti i poštovan cijeli milenijum.

Posebno upečatljiva i poznata, priča o dukljanskom knezu Vladimiru čini i jednu od najljepših srednjovjekovnih legendarnih romantičnih storija- onoj o ljubavi između njega i makedonske princeze Kosare, ćerke cara Samuila.

NVU "VARDAR-MKD"
Projekat podržao Fond za zaštitu i ostvarivanje manjinskih prava Crne Gore

Naime, kada je Vladimir poražen u borbi sa vojskom Samuilovom, 997. godine, odveden je u Prespu i bačen u tamnicu. Tu ga je, po legendi, ugledala lijepa ćerka makedonskog vladara i odmah se zaljubila u njega. Kosara nije dozvolila ocu da pogubi Vladimira i prijetila je da će skočiti u jezero i ubiti se ukoliko mu se nešto desi.

Tako je Kosara spasila život knezu Vladimiru, koji ne samo da nije pogubljen, već je postao makedonski zet, oženivši se njome. Vratio se na prijesto u Duklju , dobivši u miraz i Dračku oblast. Do smrti cara Samuila Vladimir mu je ostao vjeran i pouzdan saveznik, a svojom zemljom upravljao je ruku pod ruku sa suprugom Kosarom.

Istina, srednjovjekovne hronike često su pune fantastičnih i netačnih detalja, i treba ih uzimati sa rezervom, ali svakako daju opštu sliku stanja i života u tom vremenu. Tako je "Ljetopis popa Dukljanina" , zajedno sa još nekoliko narodnih predanja i pjesama, jedan od osnovnih tekstova na koje se naučnici oslanjaju kada istražuju o vladavini i životu Vladimira i Kosare. Smatra se da je nastala između 1075. i 1089. godine, u periodu kada je Duklja postala kraljevstvo pod Mihailom Vojislavljevićem.

Vladimira je 1016. godine mučki pogubio Samuilov sin Vladislav, koji je želio da od zeta preotme Duklju. Kosara se nakon toga zamonašila, uzevši monaško ime Teodora. Legenda kaže da joj je posljednja želja bila da je, kada premine, sahrane pored svog voljenog čovjeka. I tako je i bilo.

Umrla je dvije godine nakon svog muža. Oboje su sahranjeni u crkvi Sv. Marije u Krajini.

Kult kneza Vladimira ostao je prisutan u makedonskoj i crnogorskoj tradiciji do danas, potvrđujući snažne istorijske i kulturne veze između ova dva naroda. Njegovo svetiteljsko nasljeđe i dalje inspiriše književna, umjetnička i duhovna preplitanja između Makedonije i Crne Gore.

NVU "VARDAR-MKD"
Projekat podržao Fond za zaštitu i ostvarivanje manjinskih prava Crne Gore

Sigurno da je na prostoru Crne Gore najpoznatije "iznošenje" moštiju Sv. Vladimira na vrh planine Rumije iznad Bara na Trojičindan, i to od strane predstavnika sve tri dominantne vjere u ovom podneblju- pravoslavaca, katolika i muslimana.

Makedonsko-crnogorske kulturne, književne veze aktivno su se nastavljale tokom XII vijeka, ali i kasnije, kada su Dukljansko kraljevstvo i veći dio makedonskih prostora potpali pod srpsku vlast (Duklja od 1189. godine, a Makedonija vijek kasnije, od 80-ih godina XIII vijeka). Ove veze su se nastavile kroz prosvjetiteljski period između XV i XVIII vijeka, pa sve do preporoda u XIX vijeku.

Kulturno- književne veze Makedonije i crnogorskog prostora posebno su se isticale u izradi i prikupljanju rukopisnih knjiga. Na naše prostore donešeni su upravo iz Makedonije važni rukopisi, koji su nastajali i najčešće pohranjivani u manastirima kao prepisivačkim centrima.

NVU "VARDAR-MKD"
Projekat podržao Fond za zaštitu i ostvarivanje manjinskih prava Crne Gore

Danas rukopisna zbirka Cetinjskog manastira raspolaže sa osamdesetak sačuvanih književnih spomenika, od kojih je jedan dio porijeklom iz Makedonije. Najznačajniji među njima je Minej za mjesec maj, koji je napisao monah Teofil makedonskom jezičkom redakcijom između 1350-1360. godine. Rukopis je donesen u Cetinjski manastir iz Makedonije tokom izgradnje ovog duhovnog i književnog centra 1484. godine, kada ga je Ivan Crnojević učinio sjedištem Zetske eparhije. Pretpostavlja se da je ovaj makedonski liturgijski zbornik služio kao predložak za izradu novih rukopisa.

Drugi makedonski rukopis koji se čuva u Cetinjskom manastiru jeste Ljestvica Jovana Lestvičnika sa propratnim slovima drugih crkvenih otaca i pisaca, pisana makedonskom jezičkom redakcijom oko 1370. godine. Ostali evidentirani makedonski rukopisi u istoj zbirci potiču iz kasnijeg perioda i svjedoče o kontinuitetu makedonsko-crnogorskih književnih veza. Među njima je i rukopis Sintagma Matije Vlastara iz 1558. godine, koji je u punoj tekstološkoj redakciji donesen u Cetinjski manastir iz Hilandara.

Ipak, najveća zbirka slovenskih rukopisa u Crnoj Gori nalazi se u manastiru Sveta Trojica kod Pljevalja. Pretpostavlja se da je manastir izgrađen još u vrijeme Nemanjića, dok današnja građevina potiče iz XVI vijeka. Sve do XVIII vijeka bio je značajan prepisivački i književni centar, a danas se u njegovom trezoru čuva preko 100 rukopisnih slovenskih knjiga. Među njima su i dva rukopisa posredno makedonske provenijencije. Prvi je Četvorojevanđelje s kraja XIII i početka XIV vijeka, pisano na osnovu makedonskog predloška. Drugi rukopis predstavlja zbornik sa mješovitom sadržinom, manastirskim tipikom i drugim sastavima, pisan u drugoj polovini XIV vijeka makedonskom jezičkom redakcijom.

NVU "VARDAR-MKD"
Projekat podržao Fond za zaštitu i ostvarivanje manjinskih prava Crne Gore

Takođe, u crkvi Sv. Nikole – Nikoljac u Bijelom Polju, izgrađenoj krajem XIII vijeka, danas se čuva više od osamdeset slovenskih rukopisa. Među njima ima i onih koji se povezuju sa makedonskom srednjovjekovnom književnom tradicijom. Tako je Četvorojevanđelje pisano u Karpinskom manastiru kod Kumanova 1592. godine, doneseno u Crnu Goru, gdje se i danas čuva.

Teme makedonske istorijske i kulturne tradicije prisutne su u srednjovjekovnoj crnogorskoj književnosti i kroz različite tekstološke varijante, prije svega legende o Vladimiru i Kosari, ustanku Petra Deljana iz 1040/1041, te Romanu o Aleksandru Velikom – Makedonskom, poznatog kao Aleksandrida. Jedan prepis Aleksandride, koji je u manastiru Dobrilovina napisao pop Krsto Filipović 1719. godine, danas se čuva u Srpskoj patrijaršijskoj biblioteci u Beogradu.

Profesor Velev istakao je da je makedonska književna tradicija imala neposredne veze sa crnogorskom i kroz štamparstvo. Naime, Cetinjskom štamparijom upravljao je Makarije, za kojeg se pretpostavlja da je porijeklom iz Makedonije, tačnije iz Skopske Crne Gore. U period od 1493. do 1496. godine u ovoj štampariji je odštampano pet bogoslužbenih knjiga na ćiriličnom pismu i slovenskom jeziku.

Istorijski kontekst javljanja i afirmacije makedonskog i crnogorskog kulturno-istorijskog identiteta u književnosti odvijao se na sličan način u obje sredine. Ove dvije tradicije su kroz vjekove prolazile kroz česta

NVU "VARDAR-MKD"
Projekat podržao Fond za zaštitu i ostvarivanje manjinskih prava Crne Gore

potiskivanja i prisvajanja od strane različitih osvajača, ali su istovremeno bile dio kulturnog prožimanja i doprinosa opštim civilizacijskim vrijednostima.

Turska osvajanja i jedne i druge teritorije su njihove žitelje potisnula u izolaciju, i tek u XIX vijeku ponovo se naziru snažnije veze između prostora Makedonije i Crne Gore. Berlinski kongres donio je Crnoj Gori de facto nezavisnost 1878. godine, a Makedonija se za svoju još uvijek borila, kroz slavne dane Ilindenskog ustanka i nastavak borbe za slobodu.

Upravo u vrijeme kada se Crna Gora oslobađa i počinje razvijati kao nezavisna država pod vođstvom dinastije Petrović-Njegoš krajem XIX vijeka, ona postaje zanimljiva ljudima iz Makedonije kao mjesto gdje bi mogli da pronađu svoje parče neba i kutak sreće. Dok je Makedonija još uvijek bila bitke za oslobođenje, Crna Gora je u tom trenutku, iako i sama dosta nerazvijena i u povoju, ipak pružala nove mogućnosti. Posebno ako se ima na umu da je njome vladao knjaz Nikola Petrović-Njegoš, koji je želio da unaprijedi svoju malu i izolovanu knjaževinu.

Iz tog razloga, i često na poziv samog vladara, u Crnu Goru su počeli da pristžu umjetnici,

graditelji, kompozitori, doktori, iz svih krajeva Balkana i Evrope, pa tako i iz Makedonije. Upravo će ovi pojedinci dati veliki doprinos razvoju crnogorskog društva na prelomu vjekova.

Iako nažalost nema puno Makedonaca koje je životni put naveo u Crnu Goru, oni koji su do ovih vrletnih, surovih krajeva stizali, uspjeli su da se u novoj sredini istaknu, budu prihvaćeni i postanu istinski poštovani i zapamćeni članovi zajednice. Takvi su svakako bili braća Vasilije, Teofil i Aleksa Đinovski, bez kojih bi sakralna umjetnost Crne Gore bila uskraćena za najlepše primjerke ikonopisa. Takav je bio i dr Risto Kuslev, koji je bio začetnik ne samo zubarske praske u Crnoj Gori, već i veliki humanist ai dobrotvor, čije zavještanje, kuća na obali rijeke Ribnice, danas predstavlja jedan od simbola Podgorice i nosi njegovo ime.

NVU "VARDAR-MKD"
Projekat podržao Fond za zaštitu i ostvarivanje manjinskih prava Crne Gore

Braća Đinovski – Majstori ikonopisa u Crnoj Gori

Braća Đinovski definitivno su najčuveniji Makedonci koji su živjeli u Crnoj Gori. Ovu darovitu porodicu u Podgorici je doveo zografski zanat- ikonopis i živopis, u čemu su svi bili izvrsni. Oni zapravo predstavljaju posljednju generaciju ikonopisaca na prostoru Crne Gore. Iako se njihova djela možda ne ubrajaju u najznačajnije primjere tradicionalne ikonografske umjetnosti, njihov bogat opus zaslužuje posebno mjesto u istoriji umjetnosti druge polovine XIX i početka XX vijeka. Njihovo slikarstvo je ipak dalo krutoj tradicionalnoj formi ikonopisa i dašak savremenosti, jer su svoja djela stvarali i u XX vijeku, kad ova umjetnost polako biva zaboravljena i zanemarena.

Četiri brata, Panajot, (1841-1886) najstariji, Teofil (1846-1894), Vasilije (1848-1924) i Aleksandar (Aleksa) (1851-1894) bavili su se izradom ikonostasa čitav radni vijek.

Međutim, i pored nesumnjivog doprinosa crkvenom slikarstvu u Crnoj Gori, djelatnost braćeĐinovski tokom čitavog XX vijeka bila je prilično zanemarena od strane naučne zajednice. Ime Vasilija Đinovskog najčešće se spominje tek kao „majstora crkvenog slikarstva“, bez šireg priznanja njegovog slikarskog talenta i umijeća.

NVU “VARDAR-MKD”
Projekat podržao Fond za zaštitu i ostvarivanje manjinskih prava Crne Gore

Porijeklo i prvi radovi u Crnoj Gori

Osim sporadičnih tekstova u dnevnoj štampi, jedina ozbiljna studija koja se bavi njihovim radom jeste knjiga Anđe Kapičić iz 1999. godine, napisana na makedonskom jeziku **Брака Гиновски зографи во Црна Гора**, koja bi uskoro trebalo i da se pojavi na crnogorskom jeziku.

Porodica Đinovski potiče iz sela Galičnik u zapadnoj Makedoniji, u blizini Debra, Braća su rasla i razvijala svoj talenat u okruženju u kojem su dominirali lokalni zografi, zadržavajući tradicionalna postvizantijska shvatanja i oslanjajući se na stvaralaštvo ranijih generacija ikonopisaca. Posebno je na njih uticaja imao otac Krste koji je i sam bio majstor drvoreza, i veoma ugledna ličnost. Krste je učio svoje sinove zanatu, a oni su to poslije prenijeli i na svoje nasljednike.

Panjaot, koji je važio za najdarovitijeg, nikada nije došao u Crnu Goru. Ovdje su djelovala tri mlađa brata. Vasilije je bio najdarovitiji od braće koja su stigla u Crnu Goru, bio je školovani slikar, izrađivao je ikonostase i ikone, ali se, kao i Teofil, bavio kamenorestvom, crkvenim živopisom, ali i drvorezom. Aleksa se profilisao u fotografiji i izradi drvoreza. Sva trojica radili su zajedno- od drvoreza do ikonopisa, ukrašavali su gotovo kompletnu unutrašnjost crkava.

Prije stalnog preseljenja u Podgoricu, radili su u južnoj Srbiji, na Kosovu i Metohiji, te u eparhijama Raške i Vranja. Oko 1880. godine porodica se preselila u Vranje, najvjerovatnije zbog krvne osvete – prema jednoj verziji, jedan od braće je ubio Arnauta, dok druga verzija navodi da je riječ o Turčinu.

NVU "VARDAR-MKD"
Projekat podržao Fond za zaštitu i ostvarivanje manjinskih prava Crne Gore

Dragan Radović, autor izložbe Templo. Braća Đinovski i njihovi ikonostasi, posvećenu umjetnosti i talentu braće Đinovski, ipak misli da su braća Đinovski napustili Makedoniju u potrazi za boljim životnim uslovima, kao što se krajem XIX vijeka dešavalo širom Balkana. On ne isključuje i da je njihov otac želio da omogući sinovima da razvijaju svoje talente i vještine na boljim mjestima, a malo mjesto Galičnik u kojem su živjeli, te mogućnosti jednostavno nije pružalo. Selidba u novo mjesto donijela je porodici i bolje uslove i više posla.

Prema dostupnim podacima, prvi put su u Crnu Goru došli 1872. godine na poziv mitropolita Ilariona Roganovića. Njihov prvi ikonostas u Crnoj Gori izrađen je za crkvu Svetog Nikole u Zeti (1872/73), a odmah potom i za crkvu Svetog Nikole na Vranjini (1873). Tokom some decenije XIX vijeka braća Đinovski još uvijek nijesu stalno živjela u Crnoj Gori – dolazili su na poziv, radili, a zatim se vraćali u Galičnik.

NVU "VARDAR-MKD"
Projekat podržao Fond za zaštitu i ostvarivanje manjinskih prava Crne Gore

Dolazak u Podgoricu i uspon ugledne porodice

Zbog velikog broja narudžbina iz Crne Gore, braća Đinovski su krajem XIX vijeka odlučila da se trajno nastane u Podgorici. Najstariji brat Panajot ostao je u Vranju, gdje je i preminuo 1886. godine, dok su se Vasilije, Teofil i Aleksa preselili u Džeher-mahalu u Staroj varoši, a kada su im stigle i porodice, onda su kupili veliku kuću u dva reda u današnjoj Balšića ulici, dijelu grada koji je tada tek nastajao. Tu u blizini, na samoj obali rijeke Ribnice, kuću se sagraditi još jedan znameniti Makedonac koji je trajni dom pronašao u Podgorici, stomatolog Risto Kuslev.

Porodica Đinovski postala je i važila za jednu od najuglednijih podgoričkih porodica koja aktivno učestvuje i daje značajan doprinos izgradnji građanskog, odnosno evropskog, izgleda Nove varoši.

U njihovoj kući se govore francuski i ruski, svira klavir, dame oblače u Parizu i poslužuje porcelan sa porodičnim monogramom.

Vasilije je stekao status jednog od najuglednijih građana Podgorice, što je potvrđeno njegovim izborom za tutora Crkve Svetog Đorđa, što je bila izuzetno velika čast, rezervisana samo za ljude od najvišeg ugleda i poštovanja.. Uostalom, cijela porodica Đinovski za ovu crkvu je bila vezana, jer su se u njoj i krstili i pored nje sahranjivali. A braća Đinovski su je i ukrasila vrijednim ikonostasom.

Da je bio obrazovana, svestrana i zanimljiva ličnost, vidi se i po njegovim drugim interesovanjima. Vasilije je putovao i

NVU "VARDAR-MKD"
Projekat podržao Fond za zaštitu i ostvarivanje manjinskih prava Crne Gore

usavršavao se u Rusiji, a susretao se sa raznim ljudima i iskustvima koja su uticala na njega. Umjetnost je bila njegova ljubav i njegova profesija, ali se nije ograničavao samo na ikonopis i slikarstvo. Naime, manje je poznata činjenica da je Vasilije režirao tragediju Boj na Kosovu, a takođe je izradio dekoraciju za prvo izvođenje opere Balkanska carica, koju je pisao knjaz Nikola, u Podgorici 1885. godine, , o čemu je sačuvan zapis.

Pozorište je bilo vrlo zgodno i ukusno namješteno i moglo je primiti do 400 posjetnika. Iskićeno je bilo narodnim bojama, zastavama i zelenilom. Zavjesa i kulise odgovarale su potpuno zahtjevima predstave. Osvjetljenje je bilo dovoljno. Na svemu ovome ima se zahvaliti g. kapetanu Milu Matinoviću i njegovom na žalost naprasnim gubitkom sinčića ljuto ucviljenom bratu g. brigadiru Jovu Martinoviću, kao i slikaru tamošnjem Đinovskom, koji nijesu požalili truda, da pozorišna dvorana i s dekorativne strane odgovori ovim zahtjevima.

Vasilije Đinovski je bio član Odbora za proslavu 400 godina Obodske štamparije i učestvovao je u pripremi crnogorskog učešća na Balkanskoj izložbi u Londonu 1907. godine. U vezi sa organizacijom izložbe, koja je bila izuzetno veliki događaj u ono vrijeme, poznato je da je Vasilije imao važnu ulogu, jer je o tome izvijestio crkvene velikodostojnike na Cetinju:

Pošto sam imenovan od Komiteta u Pododbor Podgorički za Balkansku izložbu u Londonu, tome pozivu trebao sam da se odazovem, što sam sve moguće radio, samo da se bolje zastupi

NVU "VARDAR-MKD"
Projekat podržao Fond za zaštitu i ostvarivanje manjinskih prava Crne Gore

Umjetnički doprinos i ikonopisački rad

naša Država na Izložbi. A Komitetu je poznat moj trud za koji sam se ja zalagao. Moja namjera da izgubim skoro dva mjeseca dana, nije me rukovodilo nikakvo koristoljublje, nego sami patriotizam.

Za doprinos oslikavanju i ukrašavanju crkava, knjaz Nikola ga je 1894. godine odlikovao Ordenom Danilova reda. Pored toga, Vasilije je 1900. godine dobio priznanje i od Ruske imperatorske geografske zajednice za svoj „polezni trud".

Međutim, Vasilije i njegova braća morali su da se snađu da prežive u maloj i nerazvijenoj sredini kakva je Crna Gora tada bila- ikonopisanje crkava nije bilo uvijek dovoljno. Stoga su braća prihvatala narudžbe uglednih i bogatijih građana crnogorskih varoši, pa je Vasilije radio i mnoge ikone, najviše slavske.

Dolazak braće Đinovski u Crnu Goru poklopio se s periodom duhovnog i kulturnog preporoda, kada su se podizale mnoge crkve, često uz groblja, a nedostatak fresko-slikarstva nadomještan je ikonama na oltarskim pregradama. Ikonostasi koje su izrađivali Đinovski bili su jednostavni, prilagođeni dimenzijama crkava, s ikonografskim repertoarom u skladu s kanonima i narudžbinama. Iako se ne zna tačno da li je mitropolit Ilarion poziv braći Đinovski da rade u crnogorskim crkvama uputio na nečiju preporuku ili je sam vidio njihova djela, oni su poziv prihvatili i upisali se u zografsku tradiciju Crne Gore.

Posljednje decenije XIX vijeka obilježila je vladavina knjaza Nikole Petrovića, koji je želio da Crnu Goru, zabačenu i nerazvijenu državicu koja je tek izvojevala nezavisnost na Berlinskom kongresu 1878.godine, pokuša da modernizuje. Crnogorski dvor usvajao je evropske trendove i modu, članovi vladarske

NVU "VARDAR-MKD"
Projekat podržao Fond za zaštitu i ostvarivanje manjinskih prava Crne Gore

porodice su se školovali po evropskim gradovima, otvarana su strana poslanstva na Cetinju, čak se igrao i tenis. U takvoj Crnoj Gori, na prelomu dva vijeka, djeluju braća Đinovski. I oni sami bili su značajan dio kulturnog preporoda u Crnoj Gori- neukrašene, male, jednsotavne, gotovo asketske crkve, pretvarali su u hramove ne samo vjere, već i umjetnosti. Knjaz Nikola se trudio da unaprijedi i status Crkve, pa je veliku pažnju obraćao na izgradnju crkava i manastira, kao i na njihovo ukrašavanje. Otuda ne čudi da je izabrao makedonsku braću da rade ikonostase u Crnoj Gori.

Vasilije Đinovski najčešće se potpisivao na svojim radovima, često pominjući i braću ili sina Milivoja kao pomoćnike. Teofil i Aleksa umrli su 1894. godine, nakon čega je Milivoje, školovan za ikonopisca u Rusiji, nastavio porodičnu tradiciju.

To što stu dolazili iz druge sredine, druge tradicije i prostora, a posebno to što su se usavršavali po inostranstvu, obogatilo i u uticalo na njihov rad i tu svoju svestranost su donijeli i u Crnu Goru gdje su otvorili zografsku radionicu i trajno se naselili. Ovdje su doživjeli i punu zrelost i afirmaciju.

Na primjer, zabilježeno je da je crnogorski mitropolit Mitrofan Ban, uvijek tražio da crkvu oslikavaju braća Đinovski, jer je Vasilija vidio kao "sigurnog, dobrog i savjesnog radnika".

Ostali su zapisani momenti iz novina o radovima braće Đinovski:

...Templo su izradila braća Đinovski, porijeklom Dibrani, nastanjeni u Podgorici. Vasilije Đinovski izradio je slike, a

NVU "VARDAR-MKD"
Projekat podržao Fond za zaštitu i ostvarivanje manjinskih prava Crne Gore

braća mu Aleksa i Teofil izradili su vajarski dio u drvo i pozlatu. Drvo je najbolja lučevina, a braća Đinovski su pravi majstori u tome poslu. Oni odavna kroz Boku izrađuju vajarski dio ikonostasa kao i pozlatu. Također njihov brat Vasilije dobrijem uspjehom slika. On je i sada dovršio slike na ikonostasu u Đinovićkoj crkvi Sv. Spiridona u Boki, na opće zadovoljstvo i pohvalu od ljudi, što se razumiju. Slike pak na ostroškom templu biće njegov najljepši rad dosadašnji. Kako Nj. V. G. Mitropolit, tako g.Vojvoda Plamenac ostali su potpuno zadovoljni, kad su ovaj rad vidjeli.

Iako se zografi, zbog tematike kojom se bave, pridržavaju tradicionalnih formi, braća Đinovski su u svoj rad unosili i duh savremenog doba, izmješan sa lokalnim tradicijama. Gotovo čitave crkve su ukrašavali sami, od ikonostasa, ikona do duboreza, a na njihovim radovima prepoznatljivi su elementi klasicizma i realizma. I oni sami svoj su rad visoko cijenili, pa je tako zabilježeno da je Vasilije mitrpolitu poručio, u osvrtu na svoj rad na Carskim dverima u crkvi Svetog Vasilija Ostroškog u Nikšiću:

Mogu Vam slobodno reći da nije iz mojijeh ruka ljepši rad izlazio... drugi ne bi mogao izraditi kao što bih ja.

i taj broj iznosi impozantnih 110 ikonostasa i veliki broj ikona.

Najznačajniji ikonostasi koje su izradili braća Đinovski nalaze se u:

- Crkvi Rođenja Presvete Bogorodice (Vlaška crkva, Cetinje)
- Crkvi Svetog Nikole na Riječkom gradu
- Crkvi Sv. Velikomučenika Georgija u Gornjem Ceklinu
- Crkvi Svetog Đorđa u Podgorici
- Crkvi Svetog Spiridona u Đenovićima
- Crkvi Svete Trojice u Donjem manastiru Ostrog
- Crkvi Svetog Vasilija Ostroškog u Nikšiću
- Crkvi Uspenja Bogorodice u Dodošima

NVU "VARDAR-MKD"
Projekat podržao Fond za zaštitu i ostvarivanje manjinskih prava Crne Gore

- Crkvi Sv. Nikole i Sv. Jovana Krstitelja u Boljevićima

- Crkvi Sv. Nikole u Brčelima

Posebno je značajan ikonostas Vlaške crkve na Cetinju (1878), koji pokazuje slikarsku vještinu Vasilija Đinovskog. Likovi su izrađeni suptilno i sugestivno, s harmoničnim koloritskim tretmanom i precizno oblikovanim draperijama. Ovaj ikonostas je doprinio daljem usponu Vasilija, koji je ubrzo angažovan i za obnovu ikonostasa Crkve Svetog Đorđa u Podgorici.

Ikonostas u Crkvi Svete Trojice u Donjem manastiru Ostrog (1892) predstavlja jedno od najuspješnijih djela Vasilija i njegove braće. Ovaj ikonostas bio je bogato ukrašen duborezom, floralnim motivima i pozlatom i svojom ljepotom snažno je djelovao na one koji su imali prilike da ga vide. Nažalost, nije sačuvan, ali je njegov izgled moguće rekonstruisati na osnovu fotografije iz 1910. godine.

Proučavajući život i djelo braće Đinovski, Anđe Kapičić je ustanovila da se njihov rad u Crnoj Gori smješta između 1873 .godine i 1910. godine.

Dvadeseti vijek, kako je već pomenuto, donio je modernizaciju države, usvajanje nekih trendova i navika koje su u Evropi već bile dio svakodnevice. Dok su braća Đinovski unosili duh savremenosti u zografsku tradicionalnu umjetnost, jedan drugi Makedonac, dr Risto Kuslev doselio se u Crnu Goru na poziv Knjaza Nikole da modernizuje stomatološku praksu i učini je dostupnom najprije knjaževskoj/kraljevskoj porodici, a potom i drugim građanima Crne Gore.

NVU "VARDAR-MKD"
Projekat podržao Fond za zaštitu i ostvarivanje manjinskih prava Crne Gore

Risto Kuslev: pionir stomatologije i humanista u Crnoj Gori

Dr Hristo (Risto) Kuslev (1887–1943) bio je istaknuti stomatolog, humanista i dobrotvor koji je ostavio neizbrisiv trag u medicinskoj i kulturnoj istoriji Crne Gore. Rođen u Grčkoj, ali porijeklom Makedonac, Kuslev je svoj profesionalni i lični život posvetio unapređenju zdravstva i obrazovanja u Crnoj Gori, posebno u Podgorici. Njegova ordinacija, smještena u jedinstvenom arhitektonskom kompleksu uz obalu Ribnice, do dan danas poznatom kao 'Kuslevova kuća' postala je ne samo centar stomatološke prakse, već i škola za buduće zubare.

On je bio sa područja nekadašnje Makedonije, čovjek koji je došao u Knjaževinu po završetku studija u Ženevi i kako je to zakon Knjaževine, kasnije Kraljevine Crne Gore nalagao, on je predao svoju diplomu, a kako su ljekari, pravi ljekari koji su završili školu dentista bili rijetki, mahom su bili stranci, on je ubrzo po dolasku dobio dozvolu za rad. Prvobitno je radio na Cetinju, a onda će kasnije raditi u Staroj Varoši, 1913. u kući Stevana Perovića, a kasnije će kupiti plac 1916. godine baš na ovom mjestu. Prvobitno je izgrađen u cjelosti dvospratni objekat, a onda kako je vrijeme prolazilo, on je dograđivao objekte koji su apsolutno u saglasju sa konfiguracijom ovog predivnog terena i obale Ribnice i stvorio jedan objekat koji s pravom nazivamo "biser na Ribnici, kazala je istoričarka Vanja Vuković, koja je autorka izložbe o Ristu Kuslevu i njegovom nasljeđu "Kuslevova kuća- putovanje kroz vrijeme".

Nakon školovanja u Solunu i Ženevi, Kuslev je, na poziv kralja Nikole, stigao na Cetinje, gdje je započeo medicinsku praksu. Iako je bio dvorski ljekar, liječeći kraljevsku porodicu i diplomate, nije ograničavao svoj rad na visoke slojeve

NVU "VARDAR-MKD"
Projekat podržao Fond za zaštitu i ostvarivanje manjinskih prava Crne Gore

društva. Iz starih brojeva novine "Glas Crnogorca" vidi se da je bio zaista posvećen narodnom zdravlju- često je znao da u novinama da oglas kojim je najavljivao kada će biti u kom mjestu po Crnoj Gori, kako bi pružao stomatološke usluge stanovnicima Virpazara, Starog Bara, Cetinja ili Nikšića.

Zbog svog nesebičnog rada, 1911. godine odlikovan je Zlatnom medaljom za revnost.

Takođe je dobio i crnogorsko državljanstvo.

Živio je na Cetinju sve do 1916.godine. Nakon kapitulacije Crne Gore i zbacivanja dinastije Petrović-Njegoš sa trona, Kuslev, kao dvorski ljekar, napušta ovaj grad i seli se u Podgoricu. Tu će ostati do smrti, i osjećaće se kao Podgoričanin, ne kao došljak.

NVU "VARDAR-MKD"
Projekat podržao Fond za zaštitu i ostvarivanje manjinskih prava Crne Gore

Rad u Podgorici i razvoj stomatološke prakse

Od 1913. godine Kuslev je ordinirao u ambulanti u Staroj Varoši, kad god bi dolazio u Podgoricu, a 1916. godine trajno se nastanio u ovoj varoši. Kupio je plac na obali Ribnice, od trgovca Sokolja Bacija, gdje je sagradio kompleks kuća sa jedinstvenim parkom, napravljen na kaskadnom terenu uz korito rijeke. Nova kuća koja je iznikla uz Ribnicu, danas jedan od simbola grada, prvobitno mu je služila kao njegova ordinacija, mjesto obučavanja stomatoloških tehničara, ali i centar humanitarnih aktivnosti. Ministarstvo prosvjete angažovalo ga je za liječenje podgoričkih đaka, čime je dao značajan doprinos zdravlju mladih generacija.

Risto Kuslev nije bio prvi koji je otvorio stomatološku ambulantu u Podgorici- to je prvo uradila 1904. godine Ruskinja dr Jevrosima Kaluđerović, ali je on otvorio prvu zubarsku školu, u kojoj su stasavale prve generacije crnogorskih stomatologa i tehničara.

Kuslev nije bio samo ljekar, već i čovjek duboke empatije prema zajednici. Zajedno sa suprugom Vinkom, koja je takođe bila veliki dobrotvor, organizovali su u kući često zabave za djecu tokom praznika, narodnu kuhinju tokom ratnih godina, ili su pružali utočište siromašnoj djeci i izbjeglicama sa Metohije. Njihov dom bio je otvoren za ljude u nevolji, a tokom Drugog svjetskog rata, mnogi Podgoričani su u pećinama ispod njihove kuće pronašli skloništе od bombardovanja. Iako je Podgorica pretrpjela velika razaranja tokom savezničkog bombardovanja 1944. godine, Kuslevova kuća jedan je od rijetkih objekata iz tog vremena koji je preživio. Bomba koja je pogodila objekat nije eksplodirala.

Dr Risto Kuslev umro je 1943. godine i sahranjen je u dvorištu crkve Svetog Đorđa pod Goricom, ali njegov grob

NVU "VARDAR-MKD"
Projekat podržao Fond za zaštitu i ostvarivanje manjinskih prava Crne Gore

danas nije moguće locirati.

Porodica dr Kusleva se nakon njegove smrti i kraja Drugog svjetskog rata preselila u Sarajevo, gdje i danas živi dio njegovih potomaka.

Nakon Drugog svjetskog rata, kuća je nacionalizovana i u njoj je jedno vrijeme živjela porodica istaknutog političara Filipa Bajkovića, a potom je služila kao zubarska škola, da bi naposlijetku pripala kao izložbeni prostor Muzeju grada Podgorice.

Danas kuća Rista Kusleva predstavlja jedno od rijetkih sačuvanih arhitektonskih djela iz prve polovine XX vijeka u Podgorici i svjedoči o građanskom duhu Podgorice između dva svjetska rata. Sagrađena u folklornom stilu, skladno uklopljena u konfiguraciju terena uz Ribnicu, odolijevala je vremenu, ratnim razaranjima i urbanizaciji. Njena prizemna fasada je jednostavna, dok je bočna strana, okrenuta ka obali, bogato razuđena prozorima, terasama i stepeništima

Kuslevova kuća danas kao cjelina pripada Javnoj ustanovi „Muzeji i galerije Podgorice“ i koristi se za organizaciju kulturnih događaja, izložbi i promocija. Tokom 2021. godine rekonstruisana je kako bi se očuvala njena autentičnost i arhitektonska vrijednost.

Tokom vremena zajedničke države Jugoslavije, dolazilo je do više preseljenja iz jedne republike u drugu, a kulturna prožimanja dostigla su svoj vrhunac kroz slušanje muzike, gledanje (i snimanje) iste kinematografije, putovanja umjetnika i političara. Istaknuti crnogorski pisci odlazili su u

NVU "VARDAR-MKD"
Projekat podržao Fond za zaštitu i ostvarivanje manjinskih prava Crne Gore

Makedoniju, Skoplje najčešće, ili su tamo učili škole, raspoređivani na vojnu dužnost i slično. Tako se mnogo 'makedonskog' može pronaći u djelima Njegoša, Lalića, Dušana Kostića, Aleksandra Ivanovića i Čeda Vukovića, Radovana Zogovića, Ćamila Sijarića, Sretena Perovića. Prisustvom 'makedonskog' u savremenoj crnogorskoj književnosti, bavio se makedonski istoričar književnosti Naume Radičeski, i njegov rad često se bazirao na podvlačenju makedonsko-crnogorskih paralela. U Zogovićevim tekstovima tražio je revolucionarnu Makadoniju, kod Sijarića je isticao humanu dimenziju njegove ličnosti, dok mu je "Makedonija ekumena" Sretena Perovića posebno zanimljiva, jer je oda makedonskom i crnogorskom nacionalnom i državnom identitetu.

Naučne, kulturne, ekonomske, pa i turističke, a posebno prijateljske veze između dvije države se održavaju i jačaju svakodnevno, a ne treba zaboraviti, traju gotovo dva milenijuma, preživješi mnoga carstva i kulture, tako da, nema sumnje, da će se tako nastaviti i ubuduće.

NVU "VARDAR-MKD"
Projekat podržao Fond za zaštitu i ostvarivanje manjinskih prava Crne Gore

Korišćena literatura:

Andrijaševi**ć**, **Ž**, Rastoder Š, Istorijski leksikon Crne Gore, Vijesti, Podgorica, 2006.

Kapičić, Anđe, Braća **Đ**inovski- ikonopisci i živopisci, "Glasnik Odjeljenja umjetnosti", 14/1995, Crnogorska akademija nauka i umjetnosti, Podgorica, 155-226.

Luketić, Miroslav, Zolak Velibor, Ko je ko u Crnoj Gori, III izdanje, 2004.

Martinović, Niko et al, Leksikon likovne umjetnosti Crne Gore, Crnogorska akademija nauka i umjetnosti, Podgorica, 2021.

Mikjunovikj, Mile D, St. Jovan Vladimir and his holy relics from Duklja, Bitola, 2011.

Perović S. et al, Dukljanski knez Sveti Vladimir 970-1016. 1000 godina crnogorske državnosti, Fondacija "Sveti Petar Cetinjski", Narodni muzej Crne Gore, 2016.

Racković, Nikola, Leksikon crnogorske kulture, Podgorica, DOB, 2009.

Radičeski Naume, Crnogorska književnost u makedonskome ogledalu, ICIK, Pogdorica, 2013.

Radović, Dragan, Templo. Braća **Đ**inovski i njihovi ikonostasi, Muzeji i galerije Podgorice, Podgorica, 2024.

Velev, Ilija, Makedonija i Crna Gora. Kulturnoistorijski i književnostvaralački kontekst, Matica crnogorska, Podgorica-Skoplje, 2021.

Velev, Ilija, Makedonsko-crnogorske književne veze u srednjem vijeku, Matica, 76, 2018, 317-356.

Časopis Komun@

JU Muzeji i galerije Podgorice www.pgmuzeji.me

Kuslevova kuća- putovanje kroz vrijeme. Biser na Ribnici, RTCG, 04. 06. 2021.

(https://rtcg.me/kultura/kulturna-galaksija/323541/kuslevova-kuca---putovanje-kroz-vrijeme.html)

U PODGORICI. Kuslevova kuća plijeni ljepotom, još više će nakon rekonstrukcije, RTCG, 26.10.2020. (https://rtcg.me/vijesti/drustvo/297295/kuslevova-kuca-plijeni-ljepotom-jos-vise-ce-nakon-rekonstrukcije.html)

Otvorena obnovljena Kuslevova kuća, 20.05.2021, RTCG,

(https://rtcg.me/vijesti/podgoricom/321879/otvorena-obnovljena-kuslevova-kuca.html)

Projekat podržao Fond za zaštitu i ostvarivanje manjinskih prava Crne Gore

Božena Miljić

Božena Miljić magistar je istorijskih nauka. Diplomirala je na Filozofskom fakultetu Univerziteta u Novom Sadu gdje je i magistrirala 2013. godine.

Radila je kao kustos u Istorijskom muzeju Narodnog muzeja na Cetinju, a do 2024. godine je bila zaposlena kao viši istraživač na Istorijskom institutu Univerziteta Crne Gore. Trenutno radi kao novinarka.

Fokus njenog istraživanja su istorija Crne Gore XX vijeka, crnogorska kultura i identitet, kao i jugoslovenska i post-jugoslovenska kultura.

Studijski je boravila u Italiji, Velikoj Britaniji i Poljskoj, a učestovovala je u brojnim međunarodnim, kao i nacionalnim naučnim projektima.

Objavila je više članaka u naučnim časopisima, tematskim i zbornicima radova sa naučnih skupova, a učestvovala je na nekoliko naučnih konferencija od nacionalnog i međunarodnog karaktera.

Koordinator projekta - Nikola Angelovski
Asistent na projektu - Dejan Angelovski
Istrazivac na projektu- Božena Miljić
Naucna obrada projekta - Danica Angelovski Kažić
Tehnicka obrada projekta - Marko Vučinić